

Tiivistelmä hankkeen Toimittajan sananvapaus ja -pakko loppuraportista

Reunanen, Esa & Koljonen, Kari (2014) Toimittajan sanansijat. Tampere: Tampere University Press.

Tutkimuksessa selvitimme, millaiseksi toimittajat mieltävät oman yhteiskunnallisen roolinsa. Onko journalismi muuttunut entistä tulkitsevammaksi? Mitä toimittajat nykyään ajattelevat objektiivisuudesta? Pitääkö toimittajan kertoa myös omat poliittiset mielipiteensä? Kuinka vapaasti toimittaja saa ideoida ja toteuttaa juttuja.

Haastattelimme kahtakymmentä toimittajaa ja kymmentä päätoimittajaa suurista suomalaisista viestimistä. Teimme myös kyselyn seitsenpäiväisten sanomalehtien toimittajille. Kyselyyn vastasi 330 toimittajaa. Lisäksi teimme pienimuotoisen sisällönanalyysin Helsingin Sanomien ja Keski-suomalaisen tiivistävistä, taustoittavista ja tulkitsevista juttutyypeistä vuosina 2000, 2006 ja 2012.

Journalismin toimintaympäristö on viime vuosikymmeninä muuttunut rajusti, mutta tutkimuksemme mukaan toimittajien näkemykset ammatin ydinasioista ovat pysyneet yllättävänkin samanlaisina. Vallanpitäjien toimia halutaan arvioida kriittisesti, yleisölle halutaan tarjota kokonaiskuva kulloinkin ajankohtaisista asioista, luovia ja omaperäisiä halutaan olla, ja henkilökohtaista poliittista sitoutumista vältetään. Toimittajat myös vaikuttivat melko tyytyväisiltä mahdollisuuksiinsa tehdä juuri sellaista kriittistä ja tasapuolista journalismia, jota he pitävät arvossa. Tutkimuksemme siis osin kyseenalaistaa ja suhteellistaa journalismin kriisistä viime vuosina esitettyjä kuvauksia.

Koska toimittajat kertoivat omista havainnoistaan ja kokemuksistaan, yleiset uskomukset ja kauhutarinat journalismin tilasta eivät väritä tuloksia yhtä paljon kuin jos olisimme kysyneet journalismista yleisellä tasolla. Toisaalta toimittajat ovat ehkä taipuvaisia sopeutumaan kulloisiinkin olosuhteisiinsa ja löytämään työn mielekkyyden niissä puitteissa, jotka ovat mahdollisia. Tulosten valoisuus juontaa näin osittain myös tutkimuksen menetelmällisistä valinnoista.

Yleiseksi käsitykseksi on muodostunut, että journalismissa on viime vuosina haluttu tarjota taustoittavampia, tulkitsevampia ja persoonallisempia juttuja kuin mitä internetistä on saatavilla ilmaiseksi. Halusimme selvittää, pitääkö tällainen tulkitsevuuden kasvu suomalaistoimittajien mielestä paikkaansa ja miten he siihen suhtautuvat. Onko kommentteista, kolumneista ja analyyseistä tullut toimittajille jo uudenlainen pakko ja taakka, kun totutun tiedonvälityksen lisäksi toimittajilta edellytetään jutuissaan myös oman persoonan ja arvomaailman avaamista julkisesti?

Tutkimuksemme mukaan useimmat toimittajat katsovat, että journalismin tulkitsevuus on vielä 2000-luvullakin lisääntynyt erityisesti uutiskomenttien ja uutisanalyyysien yleistymisen myötä. Sisällönanalyysimme ei antanut tälle tukea uutiskomenttien osalta. Sen sijaan uutisanalyytit lisääntyivät vuodesta 2006 vuoteen 2012 selvästi etenkin Helsingin Sanomissa.

Toimittajien suhde tulkitsevien juttujen kirjoittamiseen näyttää yllättävänkin ongelmattomalta. Heitä kyllä rohkaistaan mielipidekirjoittamiseen, mutta mitään pakkoa tähän ei tunnu olevan. Pikemminkin mielipiteelliset juttutyypit koettiin tervetulleeksi mahdollisuudeksi. Monet uutistoimittajat kirjoittavat niitä mielellään, kun taas toiset haluavat pitäytyä uutistyössä.

Haastatteluissamme näkyi pilkahduksia myös siitä, että monitekemisen nimiin vannomisen sijaan toimitusten johdossakin haluttaisiin taas kehittää toimittajien substanssiosaamista ja tarjota mahdollisuuksia erikoistumiseen. Mistään monitekemiskrapulasta ja -katumuksesta ei kuitenkaan ollut kyse. Pikemminkin kyse oli siitä, että asiantuntemuksen arvo tunnustettiin, mutta ei oikein tiedetty, miten sitä voitaisiin lisätä. Joitakin ajatuksia päätoimittajilla kuitenkin oli. Eri alojen asiantuntijoita voitaisiin palkata toimittajiksi tai antaa enemmän tilaa ulkopuolisten asiantuntijoiden tulkitseville ja kommentoiville puheenvuoroille. On myös mahdollista tukea nuorten toimittajien erikoistumista tietyn seuranta-alueen osajiksi ja samalla ehkä rohkaista heitä vapaa-ajallekin ulottuvaan aktiivisuuteen oman asiantuntemuksensa kehittämisessä.

* * *

Journalismin tulkitsevuudesta on keskusteltu myös journalismin luotettavuuden näkökulmasta. Tällöin vastakkain ovat tyypillisesti olleet journalismin objektiivisuutta puolustavat ja ne, joiden mukaan journalisminkin olisi tunnustettava, että objektiivisuus ei ole mahdollista. Heidän mielestään journalismin olisi objektiivisuuden tavoittelun sijaan tuotava oma tulkinnallisuutensa ja näkökulmaisuutensa avoimesti esiin. Toimittajat itse eivät kuitenkaan tunnu pitävän journalismin tulkitsevuutta ja objektiivisuuden ihannetta toisiaan poissulkevinä. Pikemminkin he pitivät toimittajan omaa tulkintaa objektiivisuuden edellytyksenä. Mikä tahansa tulkitsevuus ei kuitenkaan käy, vaan sen on oltava kriittistä. Tulkinnan on perustuttava mahdollisimman kattavaan tausta-aineistoon, täydentäviin lähteisiin, kriittisiin kysymyksiin, johdonmukaisuuden arviointiin ja muihin vastaaviin kritiikin menetelmiin. Olennaista on se, kuinka tuloksellisesti näitä kritiikin menetelmiä onnistutaan kulloisessakin tilanteessa käyttämään.

Haastattelujen perusteella vaikutti siltä, että toimittaja voi uutisessa nykyään melko voimakkaastikin kyseenalaistaa lähteitään ilman että tätä pidettäisiin asenteellisuutena tai mielipiteellisyytenä. Esiin tuli kuitenkin myös syitä, miksi toimittajan kriittinen tulkinta voi epäonnistua. Se voi ensiksikin jäädä liian vähäiseksi. Luotetaan liikaa harvoin lähteisiin eikä etsitä vaihtoehtoisia näkemyksiä. Toinen ongelma voi syntyä siitä, että toimittaja luottaa liikaa omiin tai toimittajakunnan omaksumiin ennakkokäsityksiin. Tällöin kritiikki voi olla yksipuolista ja asenteellista. Kolmanneksi kriittisyydestä voi tulla itsetarkoitus ja keino herättää kohua ja skandaaleja silloinkin, kun niihin ei oikeastaan olisi aihetta.

Toimittajat pitivät selvänä, että omat kiinnostuksen kohteet vaikuttavat juttuaiheiden valintaan, ja heistä on vain hyvä, jos persoonallinen tyyli näkyy jutuissa. Silti toimittajaa sitovat uutistyyssä tasapuolisuuden ja totuudellisuuden vaatimukset. Olipa toimittajan oma kanta mikä tahansa, uutisissa pyritään ”kokonaiskuvan” luomiseen, eikä juttujen värittämiseen omien mielipiteiden mukaisiksi uskottu. Yksiselitteisesti tuomittavana pidettiin, että toimittaja tarkoitushakuisesti jättäisi olennaisia asioita kertomatta, jotta haluttu johtopäätös näyttäisi uskottavalta tai jokin taho erityisen ansiokkaalta tai halveksittavalta.

* * *

Viime vuosina objektiivisuuden vaihtoehdoksi tai sen rinnalle on ehdotettu journalismille entistä suurempaa avoimuutta niin journalistisissa työprosesseissa kuin toimittajan henkilökohtaisissa taustoissakin. Siinä missä journalismi on tähän saakka vaatinut avoimuutta politiikalta ja valtaapitäviltä, nyt erityisesti internetin avaamien uusien julkaisukanavien myötä samantapaisia vaatimuksia on alettu esittää myös journalismille. Pelkkä lupaus objektiivisuudesta ei riitä, vaan yleisön olisi pystyttävä myös arvioimaan tekijöitä, jotka voivat vaikuttaa lupauksen toteutumiseen.

Toimituksissa tällaiset vaatimukset on otettu vastaan ristiriitaisesti. Yhtäältä on nähty ongelmia lähdesuojaan liittyvissä kysymyksissä, ja toisaalta toimittajien mielipiteillä ei ole katsottu olevan merkitystä, koska jutut kuitenkin tehdään ajatellen mikä yleisöä kiinnostaa, mikä sen kannalta on olennaista ja mikä pitää paikkansa. Kun paine avoimuuden lisäämiseksi kasvaa, toimitusten on yleisönsä luottamuksen säilyttääkseen kuitenkin jossain määrin lisättävä avoimuuttaan. Tämä tekee ne alttiimmiksi yleisönsä ja yhteiskunnan eri tahojen kritiikille ja pakottaa ne käymään keskustelua omista painotuksistaan ja ratkaisuksistaan.

Oman kyselymme perusteella toimittajakunta näyttää jakautuvan avoimuuteen myönteisesti suhtautuvaan neljännekseen, siihen varauksin suhtautuvaan kahteen kolmannekseen ja vajaaseen kymmenekseen, joka ei oikein osaa määritellä kantaansa. Eri ikäryhmät eivät tässä juuri eronneet toisistaan, mikä vie hieman pontta ajatukselta, että journalismi olisi voimakkaasti muuttumassa avoimempaan suuntaan. Toisaalta kyselymme kohteet työskentelivät seitsemänpäiväisissä sanomalehdissä, ja voi olla, että niissä toimituskulttuuri on niin vahva, etteivät nuoret toimittajat kovin paljoa erotu vanhemmista kollegoistaan. Journalismin muutos voi siis näkyä voimakkaimmin perinteisten journalismin linnakkeiden reunamilla, ei niin paljon vielä niiden sisällä.

Haastatteluissamme suurin huoli avoimuuden suhteen oli leimautumisen pelko. Erityisen leimaavaksi uskottiin puoluepoliittisen kannan ilmaiseminen. Kyselyyn vastanneista vain 7 prosenttia voisi paljastaa puoluekantansa kolumnissaan, kun esimerkiksi kantansa Suomen Nato-jäsenyyteen voisi kertoa 52 prosenttia vastaajista. Jotkut arvioivat aihepiirien arkaluontoisuutta myös niiden henkilökohtaisuuden näkökulmasta. Jos aihe on niin läheinen, ettei sitä pysty tarkastelemaan itsestä etäännytetysti, siitä ei mielellään kirjoiteta lainkaan. Tällainen sitoutumattomuuden eetos näyttää edelleen luonnehtivan useimpien suomalaistoimittajien poliittista identiteettiä. Tästä lähtökohdasta ei ole myöskään yllättävää, että valtaosa kyselyyn vastanneista toimittajista suhtautui kielteisesti ajatukseen toimittajien yhteiskunnallisten mielipiteiden kartoituksesta ja toimitusten puoluekannatusjakaumien julkaisemisesta.

* * *

Toimitustyön muutos keskusjohtoisemmaksi ei näytä ainakaan toimittajien omasta mielestä vieneen toimittajilta vaikutusmahdollisuuksia omaan työhönsä. Omat juttuideat ovat edelleen toivottuja, ja toimittajat voivat myös itsenäisesti muuttaa jutun painotuksia, jos muutokset osoittautuvat tarpeellisiksi. Uusi, yhteisöllisempi tekemisen tapa koettiin useimmiten aiempaa paremmaksi siksi, että yhdessä keskustellen jutuista saadaan parempia ja virheet jäävät vähäisemmiksi.

Toimituksissa vaikutti olevan varsin vahva yhteinen näkemys työn tavoitteista ja siitä, millä tavalla missäkin juttutyypissä asioihin on sopivaa ottaa kantaa. ”Väärin” mielipiteiden vuoksi juttuja hyllytetään harvoin, eikä ajatus toimittajan itesesensuuristakaan tuntunut useimmista toimittajista läheiseltä. Toki myönnettiin, että yleisön konservatiivisimman kymmeneksen ärsyttämistä saatetaan vältellä ja että oman julkaisijayhtiön asiat ovat ”herkkä aihe”. Toimittajien pidättyvyydessä näiden asioiden yhteydessä vaikutti kuitenkin olevan kyse pikemminkin toimituksen kollektiivisesta varovaisuudesta suhteessa yleisöön, omistajiin ja mainostajiin kuin toimituksen johtoa kohtaan tunnetusta pelosta. Yleisesti myös vakuutettiin, että pääkirjoituksissa ilmaistu lehden kanta ei rajoita mielipiteiden kirjoa uutissivuilla.